

**SOLIQ TIZIMIDA KONTRAGENT KORXONALAR
YUZASIDAN SOLIQ NAZORATINI O‘TKAZISH HOLATINING
TAHLILI**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

mustaqil tadqiqotchisi

PhD Ismailov Bobir Salomovich

Annotatsiya: Mazkur maqolada soliq organlari tomonidan tekshirish va soliq to‘lovchilar faoliyatini nazorat qilish amaliyotini takomillashtirish orqali ularning mumkin bo‘lgan soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash holatlarini aniqlash, adolatli soliqqa tortishni ta‘minlash va pirovardida soliq tizimining umumiy samaradorligiga hissa qo‘shish imkoniyatlarini oshirishi mumkinligi organilgan va xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: soliq tushumlari, tahlika-tahlil, xavflar, samaradorlik, raqamli platforma, usullar va vositalar, ilg‘or axborot-kommunikasiya texnologiyalari, tahlil, optimallashtirish, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliq tizimining samarali faoliyat yuritishi soliq to‘lovchilar faoliyati ustidan amalga oshiriladigan soliq nazoratining mukammal tashkil etilishiga bevosita bog‘liqdir. Soliq nazorati davlat moliya siyosatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u budget daromadlarining barqarorligini ta‘minlash, soliq qonunchiligiga rioya etilishini nazorat qilish hamda soliq intizomini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu jihatdan, soliq to‘lovchilar faoliyatini soliq nazorati orqali tartibga solishning nazariy asoslarini chuqur o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Shu jihatdan olganda O‘zbekiston soliq tizimida ham kontragentlar masalasi, aniqroq qilib aytganda muammosi garchi ilgari ham mavjud bo‘lgan bo‘lsada, 2019 yilda qabul qilingan va 2020-yildan ishga tushgan yangi Soliq

kodeksining qabul qilinishi bilanoq, bu masala ustuvor kasb eta boshlandi. Bu jarayonda shubhali korxonalarining ro'yxatini shakllantirish, ularning monitoringini olib borish, lozim darajada ehtiyotkorlik qilish tamoyiliga soliq to'lovchilarning amal qilishi va uni ta'minlamaslik oqibatida soliq to'lovchilar duch keladigan iqtisodiy xavflar va buning uchun qo'shimcha moliyaviy jazolar qo'llanishi lozimligi xususida yaxlit bir tizim shakllandi, soliqdan qochishning oldini olish uchun soliq xavfini baholash mexanizmlari shakllantirildi, umumiy ochiq ma'lumotlar boshqa soliq to'lovchilar e'tiboriga havola etib borilmoqda.

Sa'y-harakatlarga qaramay, soliq qarzi, to'lanmagan summalar, soliq to'lovchilar tomonidan soliq majburiyatlarini bajarmaslik kabi muammolar hali ham muammolar mavjudligidan dalolat beradi. Shu bilan birga, davlat soliq xizmati organlari tomonidan talablarga javob beradigan soliq to'lovchilarga ishonchli biznes sheriklarini aniqlashda amaliy yordam ko'rsatadigan infratuzilmani rivojlantirish bo'yicha faol ishlar olib borilmoqda. Soliq to'lovchilarga kontragent tanlashda ehtiyotkor bo'lishlariga ko'maklashish maqsadida Soliq qo'mitasi tomonidan taqdim etilgan My.soliq.uz saytidagi shaxsiy kabinet funksiyasiga endi shubhali soliq to'lovchi kontragentlarni aniqlash va e'lon qilish funksiyasi kiritilgan. Bu soliq to'lovchilarga asoslangan qarorlar qabul qilishda yordam berish uchun ogohlantirish bo'lib xizmat qiladi.

Soliq organlari moliyaviy va soliq hisobotlari va boshqa mavjud ma'lumotlardan foydalangan holda soliq nazorati nuqtai nazaridan kontragentlar faoliyatini tahlil qiladi. Ko'pincha auditdan oldingi tahlil deb ataladigan ushbu jarayon kontragentlarning soliq va moliyaviy qoidalarga rioya qilishlarini ta'minlashga qaratilgan. Asosiy maqsad huquqbuzarliklarning oldini olish, talablarga rioya qilmagan kontragentlarning boshqa tadbirkorlik subyektlariga salbiy ta'sirini kamaytirish va o'zaro iqtisodiy munosabatlarning yaxlitligini ta'minlashdan iborat.

ilmiy –amaliy anjuman

Bundan tashqari, auditdan oldingi tahlil kontragentlarning soliq nazoratida hal qiluvchi rol o'ynaydi, chunki u soliq hisobotlari va soliq to'lovchining faoliyati to'g'risidagi boshqa tegishli ma'lumotlarni ko'rib chiqadigan avtomatlashtirilgan tizimlarni o'z ichiga oladi. Ushbu tahlil soliq organlari tomonidan soliq to'lovchining bevosita ishtirokisiz, samarali va xolis baholashni ta'minlagan holda amalga oshiriladi.

Biroq, tahlillarning ko'rsatishicha, bulardan tashqari soliq to'lovchilar tomonidan aksiz solig'i hisobotini taqdim etish jarayonida aksiz to'lanadigan tovarlar va xizmatlarga nisbatan soliq stavkalarini hisobotlarda noto'g'ri aks ettirish, QQS to'lovchilari tomonidan realizatsiya qilingan tovarlar (xizmat) uchun onlayn-NKM orqali chop etilgan cheklarda QQS summasini aks ettirmaslik, QQS hisobotida aks ettirilgan tovar (xizmat)larni realizatsiya qilishdan sof tushum ko'rsatkichlari o'rtasidagi tafovutlarning mavjudligi, QQS hisobotida soliq solinadigan bazaga kiritiladigan aksiz solig'i summasi hamda ushbu davr mobaynida to'langan aksiz solig'i summasi o'rtasidagi tafovutlar, foyda solig'i hisobotini taqdim yetish jarayonida Soliq kodeksining 314-moddasi bo'yicha QQSGa doir xarajatlar summalarini noto'g'ri aks ettirish kabi xatoliklar uchramoqdaki, ularni bartaraf etish yuzasidan davlat soliq xizmati organlari tomonidan maxsus elektron platforma joriy qilingan bo'lib, undan asosiy maqsad kontragent korxonasi-soliq to'lovchilarning moliyaviy xatoliklari tufayli boshqa insofli soliq to'lovchilarning faoliyatiga salbiy etishning oldini olishga qaratilgandir.

Darhaqiqat, tekshiruvdan oldingi tahlillar soliq to'lovchilar faoliyatida yuzaga kelgan soliqqa oid huquqbuzarliklarni mustaqil ravishda bartaraf etish imkonini beradi, ularga nisbatan qo'llanilishi mumkin bo'lgan moliyaviy jarimalar, javobgarlik choralarining oldini olishga xizmat qiladi.

Kontragent soliq to'lovchilar buning uchun soliq qo'mitasining rasmiy saytidagi maxsus elektron soliq xizmatlari portali orqali yuridik shaxsning

ilmiy –amaliy anjuman

shaxsiy kabinetiga kirishi, “Xizmatlar” oynasidan “Kameral soliq tekshiruvdan oldingi avtomatlashtirilgan tahlillar” bo‘limini tanlashi, ushbu bo‘limda “Avtokameral” tizimi orqali soliq turlari kesimida aniqlangan tafovutlarni aniqlashi (ko‘rishi), soliq turini tanlagan holda hamda tafovut mavjud oylar kesimida summalar avtomatik shakllangan xatolarini tuzatishi zarur bo‘ladi. Bunda oy tanlanganda “Avtokameral” tizimida mavjud mezon bo‘yicha tafovut summasi ekranda paydo bo‘ladi, ma’lumot tugmasi bosilganda tafovut summasini hisoblash formulasi hamda uning tavsifi aks etadi. Ta’kidlash lozimki, ma’lumotlar har kuni bir marta avtomat tarzda yangilanadi. Mazkur xizmatdan foydalanib soliq hisobotidagi noto‘g‘ri yoki to‘liq bo‘lmagan ma’lumotlarga tuzatish kiritish va soliq organiga aniqlashtirilgan hisobot taqdim etish mumkin.

2023-yilning yanvar-noyabr oylari davomida o‘tkazilgan tekshiruvdan oldingi tahlillar natijasida 113774 ta korxonadan ko‘paytirishga qayta hisobotlar taqdim etilgan va 6,5 trln.so‘m soliqlar hisoblangan. Bu borada, eng katta tafovut aniqlangan sohalar: ishlab chiqarish - 2,8 trln.so‘m, umumiy ovqatlanish va savdo - 1,4 trln.so‘m, qurilish - 779,6 mlrd.so‘m, transport - 299,1 mlrd.so‘m, qishloq xo‘jaligi - 285,9 mlrd.so‘mni tashkil qilgan¹. Bundan ko‘rinadiki, ushbu qayd etilgan tarmoqlardagi faoliyat ko‘rsatuvchi soliq to‘lovchilar tomonidan soliq hisobotlari bilan bog‘liq kontragentlik nazoratini kuchaytirishni taqozo etadi. Bu yerda yana shu narsani ta’kidlash kerakki, tekshiruvdan oldingi tahlil natijasida kontragentning faoliyatini natijasidagi *tahliliy ma’lumotnoma* ham muhim ahamiyat kasb etadi. Buni yuqorida ko‘paytirishga qayta hisobotlar taqdim etilgan hisobotlar bo‘yicha yuqori o‘rinda turuvchi qurilish korxonalari misolida ushbu holatni tahlil qiladigan bo‘lsak, quyidagi xulosalarni keltirish mumkin.

¹ Davl at sol i q qo‘mtasi na‘l unotl ari.

Kontragent soliq to'lovchilar faoliyati bo'yicha o'tkazilayotgan kameral soliq tekshiruvi bo'yicha dastlabki tahlilda soliq xizmati organlari bir qator ma'lumot va hujjatlarni shakllantirishadi. Ular jumlasiga, hududiy soliq xizmati organlarining (huquqni muhofaza qilish organlari) HMQOga chiqish xati (muassis yoki rahbarning manzilini aniqlash maqsadida), kontragent faoliyatida o'tkazilgan tahliliy ma'lumot, dastlabki taxlil o'tkazilgan davr uchun soliq to'lovchi tomonidan taqdim etilgan soliq va moliyaviy hisobotlari, soliq to'lovchining yirik pul aylanmalari harakatlari to'g'risidagi ma'lumotlar, soliq to'lovchining ro'yxatga olish varaqasi va bank xisob-raqamlari to'g'risidagi ma'lumotlar, dastlabki taxlil o'tkazilgan davrda sub'ekt tomonidan rasmiylashtirilgan va qabul qilingan elektron hisobvaraqq-fakturalarining yillar kesimidagi tahliliy ma'lumotlari, soliq to'lovchining bank hisobvarag'ini vaqtincha to'xtatib turish to'g'risidagi qarori nusxasi (*Sub'ekt manzilda bo'lmagan holatlarda*) va shu kabilarni kiritish mumkin.

Tijorat banklari tomonidan taqdim etilayotgan yirik pul aylanmalari to'g'risidagi ma'lumotlar va elektron hisobvaraqq fakturalar va soliq idoralaridagi mavjud ma'lumotlar asosida Toshkent viloyatidagi "Silver Grain Co" MChJ hamda "Golden Sale Co" MChJlarning faoliyati tahlil qilinganda, quyidagi holatlar kuzatilgan.

"Silver Grain Co" MChJ tomonidan rasmiylashtirilgan elektron hisob varaqq fakturalar o'rganilganda, 2023-yil 19-iyuldan 2022-yil 4-avgustga qadar 181 ta xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga 72 730,3 mln.so'mlik (shundan, QQS summasi 9 486,6 mln.so'm) metall mahsulotlari (armatura, truba, list, profil, ugolok, katanka, setka, shveller va boshqalar) realizatsiya qilganligi hamda yirik pul aylanmalari to'g'risidagi ma'lumotlar tahlil qilinganda, jamiyatning bank hisob raqamiga 37 ta xo'jalik yurituvchi sub'ektlardan metall mahsulotlari xaridi uchun 37 598,1 mln.so'mlik pul mablag'lari kelib tushganligi ma'lum bo'ldi.

ilmiy –amaliy anjuman

Jumladan, “Silver Grain Co” MChJ bilan iqtisodiy aloqada bo‘lgan Andijon viloyatidagi “Saroy Fast Sales” MChJ tomonidan metall truba mahsulotlari xaridi uchun jamiyatning bank hisob raqamiga 8 324,0 mln.so‘mlik (shundan, QQS summasi 1 085,7 mln.so‘m) pul mablag‘lari o‘tkazilib, ushbu summaga teng miqdorda elektron hisobvaraqq-fakturalar rasmiylashtirilgan. Shu kabi, Toshkent shahridagi “Chipland” MChJ tomonidan metall truba mahsulotlari xaridi uchun jamiyatning bank hisob raqamiga 7 000,0 mln.so‘mlik (shundan, QQS summasi 913,0 mln.so‘m) pul mablag‘lari o‘tkazilib, ushbu summaga teng miqdorda elektron hisobvaraqq-fakturalar rasmiylashtirilgan.

Shuningdek, “Silver Grain Co” MChJ tomonidan metall mahsulotlari xaridi o‘rganilganda, 2022-yil 19-iyuldan 2022-yil 2-avgustga qadar Toshkent viloyatidagi “Golden Sale Co” MChJ dan 74 149,0 mln.so‘mlik (shundan, QQS summasi 9 671,6 mln.so‘m) metall mahsulotlari (armatura, truba, list, profil, ugolok, katanka, setka, shveller va boshqalar) xarid qilganligi ma‘lum bo‘ldi. O‘z navbatida, “Golden Sale Co” MChJ faoliyati o‘rganilganda, jamiyat faoliyat davomida faqat birgina “Silver Grain Co” MChJ bilan iqtisodiy aloqada bo‘lib, unga kirim qilinmagan 74 149,0 mln.so‘mlik (shundan, QQS summasi 9 671,6 mln.so‘m) metall mahsulotlari realizatsiya qilingan.

Aslini olganda soliq tizimida kontragent korxonalarining faoliyatini nazorat nuqtai nazaridan tahlil qilishda davlat soliq xizmati organlari tomonidan amalga oshiriladigan nazorat amaliyoti bo‘yicha amalga oshirgan tahlillarga asoslanib, bir qator **ilmiy xulosalarni** shakllantirish mumkin:

birinchidan, respublikamizda oxirgi yetti yil davomida lozim darajada ehtiyotkorlik qilish tamoyiliga soliq to‘lovchilarning amal qilishi va uni ta‘minlamaslik oqibatida soliq to‘lovchilar duch keladigan iqtisodiy xavflar va buning uchun qo‘shimcha moliyaviy jazolar qo‘llanishi lozimligi xususida

yaxlit bir tizim shakllandi, soliقدan qochishning oldini olish uchun soliq xavfini baholash mexanizmlari shakllantirildi;

ikkinchidan, soliq to'lovchi kontragent korxonalarining soliq va boshqa moliyaviy qonunchiliklarga rioya qilinishini ta'minlash, qonubuzarliklarning oldini olish orqali mazkur korxonalar bilan o'zaro iqtisodiy aloqalar qiladigan va kontragent sifatida faoliyat ko'rsatadigan korxonalarining boshqa soliq to'lovchi korxonalariga salbiy ta'sirini kamaytirish va uning oldini olish maqsadida tashkil qilinayotgan tekshiruvga qadar tahlillar, kontragentlarning faoliyatini soliq nazorati orqali bezovta qilmasdan ularni soliq qonunchiligiga rioya qilinishi ta'minlashda katta ahamiyatga ega bo'lmoqda;

uchinchidan, respublikamiz soliq tizimida "Avtokameral" tizimi orqali kontragentlar faoliyatiga baho berish va uning natijalarini boshqa soliq to'lovchilarga yetkazish amaliyoti kontragentlar bilan bog'liq iqtisodiy muammolarning yechimiga ijobiy jihatdan o'z ta'sirini ko'rsatib kelmoqda;

to'rtinchidan, kontragentlarning faoliyatini tahlil qilish jarayonida asosiy jihatlardan biri bu QQS doirasidagi operatsiyalar asosiy o'ringa chiqmoqda, bu soliq turi bilan bog'liq operatsiyalarni tahlil qilib borish ham ilmiy jihatdan ham amaliy jihatdan o'z mohiyatiga egadir;

Xulosa va takliflar.

Soliq to'lovchilar faoliyatini nazorat qilishda riskka asoslangan yondashuvlarni keng joriy etish, raqamli soliq nazorati vositalarini rivojlantirish hamda soliq organlari va soliq to'lovchilar o'rtasida axborot almashinuvini kuchaytirish orqali soliq nazoratining samaradorligini oshirish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

ilmiy –amaliy anjuman

Ismailov Bobir Salomovich “Soliq to‘lovchilar faoliyatini nazorat qilishda kontragentlarni tekshirish amaliyotini takomillashtirish” I.f.f.d (PhD) dissertasiyasi avtoreferati T.: 2024. -11 б.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси-Тошкент: Ғафур Ғулом нашриёт уйи 2020.- 640 б.